

Jeigu du ginčijasi, ir vienas 55 procentus teišus, tai labai gerai, ir nėra ko draskytis. O jeigu 60 procentų teišus? Tai nuostabu, tai didi laimė, tegu ponui Dievui dėkoja! O ką manyti apie 75 procentus tiesos? Išmintingi žmonės sako, kad tai labai įtartina. Na, o jeigu 100 procentų? Tas, kuris sako, kad jis 100 procentų teišus, tasai yra bjaurus karštakošis, tikras banditas, paskutinis niekšas.

Senas žydas nuo Karpatų

Autoriaus žodis

Sunku keliomis eilutėmis apibūdinti šią knygą. Joje bandau atvaizduoti, kaip veikia žmogaus mąstymas liaudies demokratijose. Kadangi mano stebėjimų objektas buvo rašytojų bei menininkų gyvenimas, tai knyga pirmiausia yra nelyg šių grupių, kurios tokios įtakingos Varšuvoje, Prahoje, Budapešte bei Bukarešte, aplinkos studija.

Keblumai susiję su tuo, kad apie dabartinę Vidurio bei Rytų Europą dažniausiai rašo opozicijos politikai, kuriems pavyko patekti į užsienį, arba viešai savo nusivylimą skelbiantys buvę komunistai. Nenorėčiau būti priskiriamas nei prie vienu, nei prie kitų, nes tai neatitiktų tiesos. Priklausiau, tikriausiai, gausiausiai kategorijai žmonių, kurie, jų šalims tapus priklausomoms nuo Maskvos, stengiasi likti paklusnūs, kuriais naudojasi naujosios vyriausybės. Pageidaujamo politinio užsiangąžavimo laipsnis kiekvienu individualiu atveju yra kitoks. Pavyzdžiui, aš niekada nebuvau įstojęs į komunistų partiją, nors 1946–1950 m. dirbau Varšuvos vyriausybės diplomatinėje tarnyboje.

Kyla klausimas, kodėl aš, nepritardamas ortodoksijai, sutikau būti administracinės ir propagandinės mašinos sraigteliu, nors, būdamas Vakaruose, galėjau lengvai nutraukti

ryšius su sistema, kurios bruožai vis labiau ryškėjo mano tėvynėje. Tikiuosi, kad mano bičiulių ir kolegų metamorfozių analizė bent iš dalies atsakys į šį klausimą.

Per visus šiuos metus jaučiausi galįs jau laisvai judėti, tačiau tik įkandin vilkdamas ilgą grandinę. Toji grandinė buvo ne tik išorinė, bet ir – kas galbūt svarbiausia – slypėjo mano viduje. Įsivaizduokite mokslininką, įsirengusį laboratoriją viename iš Rytų Europos miestų. Jam labai nelengva būtų prarasti savo laboratoriją, ir jis gal net sutiktų geriau mokėti labai didelę kainą, kad tik išsaugotų tokį svarbų sau objektą. Tokia laboratorija man buvo gimtoji kalba. Būdamas poetas tiktai savo šaly turėjau savąją auditoriją ir tik tenai galėjau skelbti savo kūrinis.

O apie vidinę grandinę kalbėti nėra taip paprasta. Bijau, kad neužteks paprastų apmatų. Yra žmonių lengvai pakeičiančių tremtį. Kitiems tai didelė nelaimė, ir jie geriau sutinka daryti nuolaidas, nei netekti tėvynės. Be to, reikia turėti omenyje, kaip giliai žmonės įsitraukia į Žaidimą. Kaip daugelis Rytų Europos žmonių, ir aš žaidžiau kompromisų ir išorinių lojalumo pareiškimų, klastų bei sudėtingų manevrų tam tikrų vertybių gynyboje žaidimą. Šis toli gražu ne visai nepavojingas Žaidimas sukuria jį žaidžiančiųjų solidarumo atmosferą. Taip ir manuoju atveju. Jaučiausi susietas su savo bičiuliais Varšuvoje, ir ryšių nutraukimas atrodė nelojalus. Be to, būta ir ideologinių motyvų.

Iki 1939 metų buvau jaunas poetas, kurio eilėraščiai būdavo pripažįstami kai kuriose literatūrinėse Varšuvos kavinėse. Mano poezija, kaip ir prancūziškoji, kurią labai vertinau, buvo sunkiai suprantama ir artima siurrealizmui. Ir, nors aš labiausiai domėjausi literatūra, politinės problemos

man taip pat nebuvo svetimos. Tuometinė politinė sistema nežavėjo manęs. Prasidėjo karas ir nacių okupacija. Kelerius metus gyvenau okupuotame krašte, ir ši patirtis labai mane pakeitė. Iki karo mano susidomėjimas visuomeniniais reikalais pasireiškėdavo atsitiktiniais pasisakymais prieš kraštutines dešiniąsias gruputes ir antisemitizmą. Okupacijos metais giliau įsisąmoninau visuomeninę literatūros reikšmę, o nacistų žiaurumai stipriai paveikė mano kūrybos turinį. Kartu mano poezija tapo lengviau suprantama, taip visada atsitinka, kai poetas nori pranešti ką nors svarbaus savo skaitytojams.

1945 metais Rytų Europos šalys pateko iš Rytų atėjusio Naujojo Tikėjimo valdžion. Varšuvos intelektualų būreliuose tapo madinga lyginti komunizmą su ankstyvąja krikščionyste. Gibbono „The Decline and Fall of the Roman Empire“ išties verta skaityti mūsų laikais knyga, kurioje galima rasti daug analogijų. Juk Europos plotai, kuriuose Raudonosios armijos pergalių dėka buvo galima skiepyti Naująjį Tikėjimą, skendėjo pagonybės prietaruose. Norint sumontuoti ir paleisti valstybės aparatus, reikėjo pasinaudoti stabmeldžiais. Vien tik dėl savojo priešiško dešinioms totalitarinėms doktrinoms buvau laikomas „geru laukiniu“, tai yra tokiu, kurį, kaip tikėtasi, galima palaiapsniui įtikinti ortodoksijos teisumu. Nepasitikėjau naująja pasaulietine religija, o dar labiau jos Metodu (Diamato, tai yra dialektinio materializmo Metodu, suformuluotu ne tiek Marxo ir Engelso, kiek Lenino ir Stalino). Tačiau tai nereiškia, kad aš, kaip ir kiti, nepatyrčiau jos galingų įtakų. Stengiausi įtikinti save, kad įstengčiau išsaugoti savąją nepriklausomybę ir laikytis tam tikrų neperžengiamų principų. Liaudies demokratijose vykstant

vis naujoms permainoms, tos sienos, už kurių galėjau nevaržomai judėti kaip rašytojas, darėsi vis ankštesnės, tačiau ilgai dar nenorėjau prisipažinti esąs nugalėtas.

Daugeliui žmonių faktas, jog pilietis iš liaudies demokratijos kraštų ieško prieglobsčio Vakaruose, yra pati akivaizdybė. Daugeliui Rytams simpatizuojančių gyventojų toks žmogus, kurio egzistencija Varšuvoje arba Prahoje yra visiškai garantuota ir kuris vis dėlto nusprendžia bėgti, atrodo beprotis. Po mano pasitraukimo (tai įvyko Paryžiuje) vienas iš Prancūzijos partinių psichiatrų paskelbė, kad tikriausiai esu išprotėjęs. Aš nematau, kad toksai pabėgimas liudija beprotystę, bet taip pat nelaikau jo savaime suprantamu dalyku. Kiekvieną pasikirą atvejį derėtų vertinti atskirai.

Manajam krašte gana vėlai – 1949–1950 metais – iš rašytojų ir menininkų pareikalauta be išlygų pripažinti „socialistinį realizmą“. Tai buvo tolygu šimto procentų filosofinės ortodoksijos reikalavimui. Nustebau konstatuodamas, kad to neįstengsiu. Daugelį metų vidujai ginčijausi su šia filosofija, taip pat ir su keliais ją priėmusiais bičiuliais. Emocinis pasipriešinimas nulėmė, ir aš negrįžtamai ją atmečiau. Bet būtent todėl, kad ilgai svarsčiau visus argumentus, dabar galiu parašyti šią knygą. Ji yra bandymas aprašyti dialogą su pasisakiusiais už stalinizmą, taip pat tai dialogas su pačiu savimi. Joje po lygiai stebėjimo ir savistabos.

Rašytojams apskritai gera liaudies demokratijose. Tenai jie gali visiškai pasišvęsti literatūrai ir gauti pajamas, prilygstančias aukštųjų valdininkų atlyginimams. Tačiau, mano nuomone, už tai tenka mokėti pernelyg didelę kainą. Sakydamas tai, šiek tiek bijau, kad galiu nušviesti save perdėm palankia

šviesa ir pasirodyti apsisprendęs tiktai iš neapykantos tironijai. Bet aš manau, jog žmogaus elgesio motyvai yra komplikuoti ir nesuglaudžiami vienintelio motyvo rėmeliuose. Buvau linkęs nutylėti daug bjaurių dalykų, kad tik galėčiau ramiai užsiiminti eiliavimo metrika ir versti Shakespeare. Ką galiu, tai tik konstatuoti, kad pasitraukiau.

O dabar noriu, kad manoji patirtis taptų naudinga. Norėčiau parodyti, kad kraštuose, kurie atsidūrė Rytų Imperijoje, gyvenimas yra kupinas paslapčių. Kaskart, galvodamas apie naują visuomeninę sistemą, su kuria man buvo lemta susipažinti, jaučiuosi suglumęs: galbūt šis jausmas atsispindi ir knygos puslapiuose. „Ir kaip galima būti persu?“ – klausė Montesquieu, norėdamas išreikšti nuostabą paryžiečių, abejojančių, ar įmanoma kokia nors kita, nei jų įprastoji, civilizacija. – Kaip galima gyventi ir mąstyti stalinizme? – daugelis klausia šiandien. Vienu žodžiu, turime progą patyrinėti, kaip žmonės prisitaiko prie neįprastų sąlygų.

Galgi net geriau, kad nebuvo vienas iš tikinčiųjų. Pasitraukimas nepaliko man neapykantos, kuri dažnai atsiranda tapus atskalūnu arba sektantu. Jeigu mano dalia ligi gyvenimo pabaigos likti pagonimi, tai dar nereikia, kad neprivalau stengtis kuo geriau suprasti Naująjį Tikėjimą, kurį šiandien šlovina tokia gausybė nusivylusių ir pilnų kartėlio žmonių, niekur kitur nerandančių sau paguodos. Tačiau suprasti šiuo atveju nereikia viską atleisti. Mano žodžiai yra ir protestas. Aš atsakau doktrinai teisę ginti jos vardu atliktus nusikaltimus. Ir atsakau šių dienų žmogui, užmirštančiam, koks niekingas jis prieš žmogaus galimybių dydį, teisę savuoju mastu matuoti ir praeitį, ir ateitį.